

ANKARA İLİ AĞIZLARINDA ŞİMDİKİ ZAMAN EKİNİN VARYANTLARI

Hakan AKÇA*

ÖZET

Türkiye Türkçesi ağızlarında {-yor} şimdiki zaman ekinin tarihî dönemlerden itibaren çeşitli sebeplerle pek çok varyantı oluşmuştur. {-yor} şimdiki zaman ekindeki söz konusu fonetik varyantlaşma, Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılmasında en çok kullanılan ölçütlerden biridir. Bununla birlikte Türkiye Türkçesi Ağızlarında şimdiki zaman ekinin varyantlarıyla ilgili günümüze kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Bu makalede ilk önce Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılmasında şimdiki zaman ekinin esas alındığı çalışmalara değinilecek daha sonra Ankara ili ağızlarında {-yor} şimdiki zaman ekinin varyantları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ağızlar, Ankara İli Ağızları, Şimdiki Zaman Eki, Şimdiki Zaman Ekinin Varyantları.

VARIANTS OF PRESENT PROGRESSIVE TENSE SUFFIX IN DIALECTS OF ANKARA

ABSTRACT

Since ancient times there have been several variants in the present progressive tense suffix {-yor} in Turkey Turkish dialects due to various reasons. The mentioned phonetic variant in the present progressive tense suffix {-yor} is one of the most frequently used criteria in the classification of Turkey Turkish dialects. So far there have been many studies on the variants of the present progressive tense suffix in Turkey Turkish dialects. In this article, first of all, the studies focusing on present progressive tense suffix in the classification of Turkey Turkish dialects will be stated and following that the variants of the present progressive suffix in dialects of Ankara will be examined.

Keywords: Dialects, Dialects of Ankara, Present Progressive Tense Suffix, Variants of Present Progressive Tense Suffix.

GİRİŞ

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan çalışmalarda günümüze kadar oldukça mesafe kat edilmiştir. Söz konusu çalışmaların önemli bir bölümünü Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılması oluşturur. Türkiye Türkçesi ağızları genellikle fonetik ve morfolojik birtakım ölçütler esas alınarak sınıflandırılmaya çalışılmıştır. {-yor} şimdiki zaman ekindeki fonetik varyantlaşma, Türkiye Türkçesi ağızlarını sınıflandırma çalışmalarında en çok kullanılan ölçütlerden¹ biridir. Çünkü {-yor} eki, bünyesindeki ses değişimleri neticesinde ortaya çıkan varyantları ile Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılmasında önemli rol oynamaktadır. Ancak Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılmasında {-yor} ekinin varyantları bir ölçüt olarak bazen

* Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, elmek: hakakca@yahoo.com

¹ Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılmasında esas alınan ölçütler hakkında geniş bilgi için bk. İmer (2000: 5-16).

tek başına yeterli olmayabilir. Çünkü şimdiki zaman ekinin aynı bölge içerisinde farklı şekillerde kullanılmış olması ağız gruplarının tespitini zorlaştırmaktadır (Biray 2007: 375). {-yor} ekinin bir ölçüt olarak yeterli olmadığı böyle bir durumda yapılan sınıflandırma çalışması başka ölçütlerle desteklenmelidir².

{-yor} şimdiki zaman ekinin kökeni konusunda dilciler arasında en yaygın görüş -A zarf-fiil ekli fiil ile yorı- /-yoru- “yürümek” fiilinin geniş zaman eki almış biçiminin (-A yorur) zamanla ekleşmesiyle (-yor < -yoru < yorur < -A yorur) ortaya çıktığıdır (Gülensoy 1985: 283). Nitekim {-yor} şimdiki zaman ekinin gelişimini tarihî metinlerden takip etmek mümkündür. XIII. yüzyıla ait bir metinde tek örnekte görülen {-(y)A yorur} biçimi XV. yüzyıldan itibaren yaygınlaşarak ve daha sonraki dönemlerde ekleşerek Türkçenin şimdiki zaman çekiminde kullanılmaya başlamıştır (Gülsevin 1997: 98). XV. yüzyıldan sonraki beş yüz yıllık süreçte şimdiki zaman ekinin çeşitli sebeplerle pek çok varyantı oluşmuştur. Korkmaz, şimdiki zaman ekinin -A yorur biçiminden başlayarak günümüzde Türkiye Türkçesi ağızlarında -yoru, -yor, -yo, -yörür, -ya, -yu, -yı, -y, -i, -or gibi pek çok varyantının oluşmasında Oğuz-Türkmen boylarının Anadolu’ya taşıdıkları ağız yapılarındaki birbirinden farklı özelliklerinin yanı sıra birtakım ses bilgisi ve bundan kaynaklanan şekil bilgisi ile ilgili farklı değişmelerin, dolayısıyla boylar arasındaki eğilim farklarının rol oynadığını belirtmektedir (Korkmaz 2008: 136). Ankara ilinde kendilerinin *Türkmen* olduklarını söyleyenlerin genellikle dar ünlülü şimdiki zaman eklerini kullandıkları görülmüştür.

Şimdiki zaman ekinin Ankara ili ağızlarındaki varyantlarına geçmeden önce Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılmasında şimdiki zaman ekinin esas alındığı çalışmalara değinmek istiyoruz. Bu çalışmalarda aynı zamanda şimdiki zaman ekinin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki varyantları da tespit edilmeye çalışılmıştır.

Ahmet Caferoğlu yalnızca şimdiki zaman ekinin varyantlarını esas alarak Türkiye Türkçesi ağızlarını sınıflandırmaya çalışmıştır (Caferoğlu 1960: 70). Caferoğlu’nun sınıflandırması şu şekildedir:

1. -yo’lu biçimler: Daha çok Orta Anadolu ve güney bölgelerde hatta Antakya’da kullanılır.
2. -yer /-yir’li biçimler: Trabzon, Rize ve sahil boyunda, Sivas ve yörelerinde kullanılır.
3. -i / -i(y)e’li biçimler: Harput, Urfa, Elazığ, Gaziantep, Divriği ve yörelerinde kullanılır.
4. -or’lu biçimler: Dağınık olarak (örneğin Kilis’te) kullanılır.
5. -ir’li biçimler: Erzurum, Kars yani doğu bölgelerinde kullanılır.

Bir diğer sınıflandırma çalışması da Piet Kral tarafından yapılmıştır. Kral’ın sınıflandırmasında da şimdiki zaman ekinin varyantları esas alınmıştır (İmer 2000: 12). Bu sınıflandırmaya göre:

-Iyo: Batı ağızlarında, orta (Anadolu) ağızlarında, Amasya, Çankırı, Çorum ağızlarında, Sivas ve Tokat ağızlarında kullanılır.

-iyir: Rize ve Trabzon ili ağızlarında ve Artvin ağızında kullanılır.

-iye: Batı Karadeniz ağızında kullanılır.

-iyi / -iyu: Orta Karadeniz ağızında kullanılır.

² Ankara ili ağızları -yo, -yoru ve -(I)yI olmak üzere üç ana ağız grubuna ayrılmış, söz konusu sınıflandırma başka fonetik ölçütlerle desteklenmiştir (Akca 2009a).

-iy(i): Rumeli ağızlarında kullanılır.

-iy / -i: Elazığ, Malatya ve Tunceli ili ağızlarında, Gaziantep, Hatay ve Kahramanmaraş ağızlarında ve Erzincan ağızında kullanılır.

-i: Doğu ağızlarında

Caferoğlu ve Kral'ın tasnif çalışmalarında ortak nokta Ankara ili ağızlarında kullanılan şimdiki zaman ekinin geniş ünlülü (-yo) olmasıdır.

Türkiye Türkçesi ağızlarının tasnifiyle ilgili en derli toplu çalışma Karahan tarafından yapılmıştır. Karahan'ın sınıflandırılmasında Türkiye Türkçesi ağızları üç ana ağız grubuna ayrılmıştır. Ana ağız gruplarının belirlenmesindeki morfolojik ölçütlerden biri de {-yor} şimdiki zaman ekinde meydana gelen ses değişmeleridir. (1996: 1-2; 43). Karahan'ın tasnifine göre Anadolu'daki ana ağız grupları ve bu gruplarda kullanılan şimdiki zaman ekleri şunlardır:

1. Doğu Grubu Ağızları

-yèr / -yir / -yr

-ir / -îr (-îr) / -èr / èr

-yè / -yi

-y

-i / -î / -è

2. Kuzeydoğu Grubu Ağızları

-y, -î, -yi, -yè, -yr, -yur /-yür, -yır /-yir, -yèr

3. Batı Anadolu Ağızları

Ekteki ünlünün genellikle geniş olması bakımından diğer gruplardan ayrılır.

Karahan'ın tasnifinde Batı Anadolu ağızları dokuz alt gruba ayrılmıştır. Alt grupların belirlenmesinde esas alınan morfolojik ölçütlerden biri de yine şimdiki zaman ekindeki ses değişmeleridir (bk. 6. ölçüt, 1996: 140-147).

Karahan'ın tasnifine göre Ankara ilinde -yuru, -yo şimdiki zaman ekleri kullanılmaktadır. Bununla birlikte Karahan, dar ünlülü şimdiki zaman ekinin (-yı /-yi) Batı grubu ağız bölgesinin bazı yörelerinde kullanıldığını belirtmiş bu yöreleri sayarken Ankara'nın Şerefikoçhisar ilçesini de zikretmiştir (Karahan 1996: 145). Ancak Karahan, genel bir sınıflandırma yaptığı için Şerefikoçhisar'ı ayrı bir ağız grubu olarak değerlendirmemiştir.

Şimdiki zaman ekinin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki varyantlarıyla ilgili en kapsamlı çalışma Tuncer Gülensoy tarafından yapılmıştır. Gülensoy, "Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki" adlı makalesinde ilk önce şimdiki zaman ekinin tarihî gelişimi üzerinde durmuş, daha sonra Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan şimdiki zaman eklerini, yapılarını ve kullanıldıkları ağız bölgelerini belirtmiştir. Gülensoy bu çalışmada Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan on yedi şimdiki zaman biçimi tespit etmiş; ancak ağız gruplarının sınıflandırmasını yapmamıştır (1985: 281-295).

Bir diğer çalışma Ay tarafından yapılmıştır. Ay, *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekimi* adlı çalışmada Türkiye Türkçesi ağızlarındaki fiil çekim eklerini ve varyantlarını örnekleriyle göstermiştir. Dolayısıyla bu çalışmada Türkiye Türkçesi ağızlarında şimdiki zaman ekinin varyantları da gösterilmiştir (Ay 2009).

Turkish Studies

Şimdiye kadar yapılan sınıflandırma çalışmalarında {-yor} şimdiki zaman ekinin varyantları morfolojik bir ölçüt olarak değerlendirilmiştir. Dikkat edilirse bu ölçütte {-yor} şimdiki zaman ekinin bünyesindeki ses değişimleri esas alınmaktadır. Bu sebeple bu ölçütü morfolojik değil de fonetik bir ölçüt olarak değerlendirmek gerekir. Ancak, eğer bir ağız bölgesinde şimdiki zaman eki olarak {-yor} kullanılırken başka bir ağız bölgesinde -mAktA, -I yat-, -Iıp yat-, -Iıp bar-, -ik gel-³ gibi farklı yapıda şimdiki zaman ekleri kullanılıyorsa bu durumda ölçüt morfolojik olarak kabul edilebilir.

Ankara ili ağızlarında kullanılan şimdiki zaman ekinin varyantları geniş ünlülü şimdiki zaman ekleri ve dar ünlülü şimdiki zaman ekleri olmak üzere iki başlık altında incelenecektir.⁴

ANKARA İLİ AĞIZLARINDA ŞİMDİKİ ZAMAN EKİNİN VARYANTLARI

{-yor} şimdiki zaman ekinin Ankara ili ağızlarındaki varyantları şunlardır:

a) Geniş Ünlülü Şimdiki Zaman Ekleri

1. {-(I)yo}

Ankara ili ağızlarında en yaygın kullanılan şimdiki zaman ekidir. {-(I)yo} şimdiki zaman ekinin Ankara ili ağızlarında kullanıldığı yerler şunlardır: Altındağ, Elmadağ, Kalecik, Mamak, Çankaya, Akyurt, Çubuk (Akkuzulu, Karadana, Dağkalfat, Yukarı Emirler, Yıldırımadoğan hariç) Yenimahalle, Keçiören, Sincan, Etimesgut, Gölbaşı (Bezirhane, Soğulcak, Mahmatlı hariç), Polatlı (Beyobası, Ağılı, Türkoba, Sarıoba, Kötek, Kurtçu, Alagöz, Köseler, Macin hariç), Haymana (Durupınar, Boyalık, Gölbe, Çalış, Oyaca, Culuk, Yeşilyurt, Topaklı, Karasüleymanlı hariç). {-(I)yo} şimdiki zaman eki belirtilen ağız bölgelerinin dışındaki bölgelerde dağınık olarak kullanılmaktadır.

{-(I)yo} biçimli şimdiki zaman ekinin Ankara ili ağızlarında şahıs ekleriyle çekimi şu şekildedir:

Teklik 1. şahıs: -(I)yo-m / -(I)yo-n

söylüyom (I/27-5)⁵, *oñuyom* (I/1-51), *bilmeyom* (I/4-13), *bilmēyon* (I/8-40), *ūraşyon* (II/80-2), *annıyon* (I/54-6), *düzetmiyom* (I/7-2), *ğonuşamāyom* (I/37-3), *inanmāyom* (I/9-45) vb.

Teklik 2. şahıs: -(I)yo-ñ / -(I)yo-suñ

dövüyöñ (I/9-37), *diyöñ* (I/18-92), *dutuyöñ* (I/45-54), *sormayöñ mu* (II/56-1), *bilemeyosuñ* (II/79-28), *nāpiyosuñ* (II/80-60) vb.

Teklik 3. şahıs: -(I)yo

ğaçıyo (I/14-18), *acıdıyo* (I/39-30), *alıyo* (I/45-29), *deniyo* (II/65-3), *ırasıyo* (I/48-25), *çıñmyo* (I/37-1), *dutmuyo* (II/78-59), *ğoşamāyo* (I/9-30), *öldürmēyo* (I/14-58) vb.

³ Ali Akar, Muğla ağızlarında {-yor} biçiminin yanı sıra bat-, bar-, gel-, dur- otur- gibi tasvirî fiillerle kurulan toplam on iki şimdiki zaman eki tespit etmiştir. bk. (Akar 2004: 61). Nurettin Demir Güneybatı Anadolu Ağızlarında şimdiki zaman eki olarak kullanılan -ik gelir yapısını incelemiştir (Demir 1996: 43-56). Ankara ili ağızlarında -I bat-biçimindeki şimdiki zaman ekine yalnızca Nallıhan ilçesi Uluhan köyünde bir kaynak kişide rastlanmıştır.

⁴ Ankara ili ağızları üzerine yaptığımız araştırma sonucunda Ankara ilinde boy olarak bir *Türkmen-Türk* ayrımının olduğunu, Ankara'nın güneydeki ilçelerinde (Şereflikoçhisar, Bala, Haymana, Polatlı) kendilerine *Türkmen* diyenlerin dar ünlülü şimdiki zaman eklerini kullandıklarını, Ankara'nın genelinde kendilerine *Türk* diyenlerin ise geniş ünlülü şimdiki zaman eklerini kullandıklarını tespit ettik.

⁵ Örneklerin alındığı kaynak: Akca 2009b.

Çokluk 1. şahıs: -(I)yo-z /-(I)yo-ğ

ğuruyoz (I/4-98), *ğalıyoz* (I/23-5), *ekiyoz* (I/37-42), *oğuyoz* (I/24-56), *ğarışmıyoz* (I/1-53), *gelıyoğ* (I/48-177), *geçiniyoğ* (III/107-15), *bilemiyoğ* (III/107-6) vb.

Çokluk 2.şahıs: -(I)yo-ñuz / -(I)yo-suñuz

yñyoñuz (I/1-78), *oturuyoñuz* (I/21-34), *gidiyoñuz* (II/78-64), *biliyosuñuz* (I/39-28), *geliyosuñuz* (II/74-5), *geziyosuñuz* (II/58-8) vb.

Çokluk 3.şahıs: -(I)yo-lar / -(I)yo-llar / -(I)yo-la /-(I)yo-lā / -(I)yo-lla / -(I)yo-llā

çarıyolar (I/7-12), *bilmiyolar* (I/48-212), *dutuyollā* (II/89-13), *diyola* (II/80-61), *gidiyola* (II/98-51), *otuduruyolla* (II/95-49), *gidiyollā* (II/59-27), *nāpiyollā* (II/86-64) vb.

Bazı ince ünlülü fiillerde ilerleyici benzeşme sebebiyle ekin {-yö} biçimine de rastlanır:

kesiyö (I/45-48) “kesiyor”, *ekiyö* (I/53-35) “ekiyor”, *bitiviriyö* (I/53-35) “bitiriveriyor”, *gitmiyöm* (III/108-19) “gitmiyorum”.

-yor ekindeki /r/ ünsüzünün düşmesiyle veya vurgu sebebiyle ek {-(I)yö} şeklinde görülebilir:

dēyö (I/14-26), *dañıyoñ* (I/21-43), *namazımızı ğılyöz* (I/22-113), *biçiyöz* (I/25-13), *gēmiyö* (II/59-31), *ziyāreT ideyyölā* (II/63-42), *oturuyoñ* (II/86-72) vb.

/y/ ünsüzünün inceltici etkisi sebebiyle -yo ekindeki /o/ sesi yarı incelererek /ó/ sesine dönüşebilir:

diyó (I/7-10), *isdemeyó* (I/32-151), *yitmeyó* (I/36-23), *biliyón* (II/73-68) vb.

2. {-(I)yoru}

{-(I)yoru}, Ankara ili ağızlarında, Eski Anadolu Türkçesindeki biçime (-A yorı-r) en yakın şimdiki zaman ekidir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülen -A yorı-r şimdiki zaman biçimi, Ankara ili ağızlarında sondaki /r/ ünsüzünü düşürmüş ve ek, düzlük-yuvarlaklık uyumuna girerek -yoru biçiminde ve yalnızca teklik III. şahıslar için kullanılır olmuştur.

Şimdiki zaman ekinin {-I)yoru} biçimi Ankara ilinin Nallıhan, Beypazarı, Çamlıdere, Güdül, Kızılcahamam, Ayaş ve Kazan ilçelerinde kullanılmaktadır.

yatıyoru (II/95-47), *geleyoru* (II/63-43), *dö:şüyoru* (II/61-26), *dutuyor* (II/89-29), *dāvet ediyor* (II/71-2), *gidemeyoru* (II/88-29), *olmayyoru* (II/87-43), *ğaçamāyoru* (II/88-42), *çalışmāyoru* (II/93-19), *çıñarıyoru* (II/87-17), *sıçırāyorusa* (II/89-52) vb.

3. {-(I)yor}

-(I)yor eki, {-I)yo} ekinin kullanıldığı birkaç yerde dağılık olarak ve nadiren kullanılmaktadır:

yapıyoruz (I/11-38), *yatıyor* (I/14-29), *oluyor* (I/22-23), *giçiyor* (I/22-27), *diyor* (I/23-7), *ğacıyor* (I/24-20), *salıyoruz* (I/27-59) vb.

/y/ ünsüzünün inceltici etkisi sebebiyle -yor ekindeki /o/ sesi yarı incelererek /ó/ sesine dönüşebilir:

diyór (I/25-52), *şeydiyórú* (II/91-42), *olmuyór* (II/99-94) vb.

Çokluk 3. şahıs çekiminde gerileyici benzeşme sebebiyle ekin -(I)yol (< -(I)yor) biçimine de rastlanır:

Turkish Studies

viriyollarıdı (I/4-34), *satıyollar* (I/9-9), *çııyollar* (I/14-47), *diyollar* (I/14-47), *iyollar* (I/39-39) vb.

b) Dar Ünlülü Şimdiki Zaman Ekleri

Ağız çalışmalarında genellikle şimdiki zaman eklerinin menşei olarak Eski Türkçedeki *yori-* fiili gösterilmiş ve bütün varyantların bu fiilden ses değişmesi yoluyla ortaya çıktığı söylenmiştir; ancak dar ünlülü şimdiki zaman eklerinin kökeni ve tarihî gelişimi hakkında farklı görüşler de vardır:

Ercilasun, *o > e, ê, i Değişmesi* başlığı altında, Kars ilinde Posof yerli ağızında görülen –*yer, -yêr, -yir* şimdiki zaman eklerindeki bu daralmada /y/ ünsüzünü inceltici ve daraltıcı etkisinin yanı sıra Türkçede ilk heceden sonra /o/ ünlüsüzünün bulunmayışının rol oynadığını söyledikten sonra bu değişmeyi izah ederken şimdiki zaman ekini doğuran *yori-* > *yürü-* fiilinin Posof ağızında **yeri-** şeklinde olduğunu kaydetmek gerektiğini belirtir (Ercilasun 1983-91).

Gülensoy'a göre: *eyle, beyle, şeyle* gibi örneklerde olduğu gibi, yuvarlak ünlülerdeki düzleşme /y/ ünsüzünün erimesi ve hece kaynaşması olaylarının kuvvetli olması sebebiyle, şimdiki zaman eki –(*i*)*yor* ya düzleşip diftonglaşarak –*ıy / -iy*; biçimine dönüşmüş ya da tamamen ünlüleşerek uzun bir –*î / î* sesine dönüşmüştür (Gülensoy 1985: 288).

Korkmaz, Nevşehir yöresi ağızlarının bazı yerlerinde düz ünlülerden sonra şimdiki zaman kip eki –*yor*'un düzleştiğini (Örneğin: *diye, isdiyir, dolanıyı, alıyı, gétmîrim, bilmîrik* vb.), bu düzleşmenin Anadolu'nun Kastamonu, Kars, Malatya ve Ordu ağızlarında ilerlemiş durumda olduğunu belirtmektedir (Korkmaz 1994:55).

Adamovic, dar ünlülü şimdiki zaman eklerinin –**i** zarf-fil eki ve **yürü-** fiiline dayandığını (–**î yürür / -i yürür, -a yürür / - e yürür**) belirtir ve bu biçimle ilgili Tarihî Türk lehçelerinden örnekler verir (Adamovic 1985: 116).

Lars Johanson, Azerbaycan Türkçesinde kullanılan {-(y)Ir} şimdiki zaman biçimi ile Doğu Anadolu, Balkan, Kırım, Güney Oğuzca bölgesi ve Irak vb. ağızlarında kullanılan {-(i)yir}, {-(I)yir}, {-yir}, {-(yi)}, {-y} şimdiki zaman biçimlerinin zarf-fiil eki + yürü-r fiilinin zamanla düzleşme ve büzölmeye uğramış bir tasviri fiille gittiği görüşünün yanlış olduğunu, bu biçimin büyük bir ihtimalle zarf-fiil + er-ür (er- “olmak”) biçiminde bir tasviri fiile dayandığını belirtir ve **at-a er-ür* “atıyor” örneğini verir (Johanson 2009:95-96).

Muharrem Ergin, Azerbaycan Türkçesinde geniş zaman ekinin –*ar / -er* ve –*r* şimdiki zaman ekinin ise –*ır, -ir, -ur, -ür* ve –*r* olduğunu, ancak bunların birbirine karıştığını belirtmekte, her iki ekin fonksiyon yakınlığının ve eskiden şimdiki zamanın çok defa geniş zaman eki ile karışılmasının bu ihtimali göz önüne getirdiğini söylemektedir (Ergin 1971:134).

Vahit Türk Tarihî ve Çağdaş Türk lehçelerinde şimdiki zaman kavramı ve eklerini incelediği makalesinde Azerbaycan Türkçesinde şimdiki zaman için ayrı bir ekin ortaya çıkmadığını, Eski Türkçedeki geniş zaman eklerinin geniş ve şimdiki zamana taksim edildiğini söylemekte, dar ünlülü şekillerin (–*ır / -ir, -ur / -ür*) şimdiki zaman için, geniş ünlülü şekillerin (–*ar / -er*) Türkiye Türkçesinde geniş zaman karşılığı olarak kullanıldığını belirtmektedir (Türk 1999:311).

Ay, Eski Türkçe döneminde şimdiki zaman için müstakil bir ekin kullanılmadığını, zaman çizgisindeki yakınlıkları nedeniyle geniş zaman eki –(V)r'nin aynı zamanda şimdiki zamanı ifade ettiğini belirttikten sonra bugün Türkiye Türkçesi ağızlarına bakıldığında –(I)yor eki ile Eski Türkçedeki –(V)r ekinin şekil ve yapı bakımından birbirine karıştığının gözlemlendiğini söylemektedir (Ay 2009: 493).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Eski Türkçede geniş zaman ekleri $-(V)r$, $-(y)Ur$ hem geniş hem de şimdiki zamanı ifade ediyordu. Aynı zamanda söz konusu ek ünlü ile biten fiillere genellikle $-(y)ur$ biçiminde ekleniyordu. Örneğin *başlayur*, *boşayur*, *tiyur* veya *tir*. vb. (Gabain 1988: 80). Kutadgu Bilig’de de geniş zaman eki aynı zamanda şimdiki zamanı da ifade ediyordu (Ercilasun 1984: 124). Kutadgu Bilig’de ünlü ile biten fiillere çoğunlukla $-r$ geniş zaman eki eklenirken $-(y)ur$ ’lu biçimler de görülmektedir: *meñze-y-ür*, *ti-y-ur*, *yara-y-ur*, *yi-y-ür* örneklerinde olduğu gibi (Ercilasun 1984-103). Kâşgarlı Mahmud DLT’de ünlü ile biten fiillerden sonra $-r$ geniş zaman eki kullanıldığını belirtmiş; ancak *kakı-* fiilini anlatırken *kakı-y-ur* biçiminin Argulara ait bir özellik olduğunu söylemiştir (DLT III: 269).

Sonuç olarak Eski Türkçede geniş zaman eklerinin aynı zamanda şimdiki zaman eki olarak kullanılması, geniş zaman ekinin ünlü ile biten fiillere $-r$ şeklinde gelmesi beklenirken $-(y)ur$ şeklinde ya da $-r$ şeklinde gelmesi (*tiyur / tir*), söz konusu ekler arasında bir farkın olduğu fikrini vermektedir. Bugün Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki dar ünlülü şimdiki zaman eklerinin kullanımı göz önüne alındığında Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde $-r$ ekinin geniş zamanı, $-(y)ur$ ekinin de şimdiki zamanı ifade ettiği anlaşılıyor. Dolayısıyla dar ünlülü şimdiki zaman eklerinin kökeninin Eski Türkçedeki $-(y)ur$ biçimiyle ilişkilendirebiliriz.

Bununla birlikte /y/ ünsüzünün hem inceltici hem de daraltıcı özelliği sebebiyle yoru- > yürü- > yürü- şeklinde fonetik bir gelişme mümkündür. Öte yandan Türkiye Türkçesi ağızlarında *yürü-* fiilinin Anadolu’nun bazı yörelerinde *yeri-* (Erzurum, Urfa, Kars) veya *yèri-* (Gümüşhane, Iğdır, Kars, Erzincan) biçiminde kullanılması şimdiki zaman ekindeki darlaşmada rol oynamış olabilir. Dolayısıyla söz konusu şimdiki zaman biçimlerindeki bu gelişmelerin tarihî süreç içerisinde birbirine karışmış olma ihtimali de vardır.

Dar ünlülü şimdiki zaman ekleri Ankara’nın Şereflikoçhisar, Evren, Bala, ilçelerinde; Haymana’nın Durupınar, Gölbek, Boyalık, Culuk, Çalış, Karasüleymanlı, Yeşilyurt, Topaklı, Oyaca köylerinde; Gölbaşı’nın Bezirhane, Soğulcak, Mahmatlı köylerinde, Polatlı’nın Beyobası, Ağlıcı, Türkoba, Sarioba, Kötek, Kurtçu, Alagöz, Köseler, Macin köylerinde kullanılır. Ankara ili ağızlarında kullanılan dar ünlülü şimdiki zaman ekleri şunlardır:

1. $-(I)yI$

aşiyi “aşıyor” (III/112-38), *bekliyik* “bekliyoruz” (III/112-8), *biliyi* “biliyor” (III/107-41), *bitiyi* “bitiyor” (III/110-29), *gidiyi* “gidiyor” (III/110-29), *oynuyum* “oynuyorum” (Evren / Yusufuşağı Köyü)⁶, *oturuyum* “oturuyorum” (Evren / Yusufuşağı Köyü), *biliyim* “biliyorum” (III/112-48), *oynayıP duriyi* “oynayıp duruyor” (III/111-83), *giriyi* “giriyor” (III/111-93), *biliyin* “biliyor musun” (III/111-130), *geçiyi* “geçiyor” (III/111-143) vb.

2. $-(I)yIr$

giyyir “giyiyor” (III/100-162), *çıhıyır* “çıkıyor” (III/112-25), *dutmuyur* “tutmuyor” (Evren / Atınbaşak Köyü) vb.

3. $-(I)y$

bitiy “bitiyor”, (III/110-25), *alıy* “alıyor” (III/112-48), *gèdiyeler* “gidiyorlar” (Evren / Yusufuşağı Köyü), *seviyeler* “seviyorlar” (Evren/Altınbaşak Köyü), *dókiyeler* “döküyorlar” (Evren / Demirayak Köyü), *biliysiñiz* “biliyorsunuz” (Evren / Solakuşağı Köyü).

⁶ Evren ilçesine ait örneklerin alındığı kaynak: Balyemez 2004.

4. {-yr}

biliyrim “biliyorum” (III/103-22), *geziyrim* “geziyorum” (III/105-29), *gıslıyrim* “sıkılıyorum” (III/103-45), *gönuşamiyrim* “konuşamıyorum” (III/110-71), *yorulıyrum* “yoruluyorum” (III/1000-94), *doymuyrdu* “doymuyordu” (III/102-46), *uturıyruķ* “oturuyoruz” (III/103-23), *yapamıyırıķ* “yapamıyoruz” (III/103-23) vb.

5. {-ır}

çäkırım “çekiyorum” (III/100-24), *dırık* “diyoruz” (III/100-2), *işlırık* “işliyoruz” (III/103-82) *alır* “alıyor” (III/100-102), *gėdir* “gidiyor” (III/100-53), *çalışır* “çalışıyor” (III/102-96), *açılır* “açılıyor” (III/102-97), *almır* “almıyor” (III/102-93), *bilemırım* “bilemiyorum” (III/102-10), *bilmırım* “bilmiyorum” (III/100-3), *unudırım* “unutuyorum” (III/100-217), *alırırık* “alıyoruz” (III/102-115), *bilirdim* “biliyordum” (III/100-217) vb.

Çokluk 3. şahıs çekiminde gerileyici benzeşme sebebiyle ek, {-ıl} biçimine dönüşür.

geçinıller “geçiniyorlar” (III/100-76), *alıller* “alıyorlar” (III/102-115), *vermıller* “vermiyorlar” (III/103-2) vb.

6. {-ı}

yarvalı “yalvarıyor” (III/100-79), *çalışır* “çalışıyor” (III/100-79), *ahır* “akıyor” (III/103-9), *gelır* “geliyor” (III/111-43), *dır* “diyor” (III/111-54), *bilırır ırı?* “bliyor musun?” (III/100-213), *olmır* “olmuyor” (III-103-46) vb.

SONUÇ

Şimdiki zaman eklerinin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki çeşitliliğiyle ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte şimdiki zaman ekinin varyantları Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılmasında en çok kullanılan ölçütlerden biridir. Çünkü bu ölçüt, Anadolu’daki ağız gruplarının belirlenmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Bugüne kadar yapılan sınıflandırma çalışmalarında –yor ekinin varyantları morfolojik bir ölçüt olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu ölçütte –yor ekinin bünyesindeki ses değişimleri esas alındığı için bu ölçütü fonetik olarak değerlendirmek gerekmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılmasında Batı grubu ağızları içerisinde yer alan Ankara ili ağızları –(I)yo, –(I)yoru ve –(I)yI olmak üzere üç ana ağız grubuna ayrılmıştır; ancak Ankara ili ağızlarında –yor şimdiki zaman ekinin üçü geniş ünlülü, altısı dar ünlülü olmak üzere dokuz varyantı tespit edilmiştir. Şimdiki zaman ekindeki bu varyantlaşmanın sebebi olarak çeşitli fonetik hadiselerin yanı sıra boylar arasındaki eğilim farkları görülebilir.

KAYNAKÇA

- ADAMOVIC Milan (1985), **Konjugationsgeschichte Der Türkischen Sprache**, Leiden – E. J. Brill.
- AKAR Ali (2004), **Muğla Ağızları**, Muğla Üniversitesi Yay. Muğla.
- AKÇA Hakan (2009a), “Ankara İlinin Diyalektolojik Durumu”, **Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı**, (25-30 Mart 2008 Şanlıurfa), TDK. Yay. Ankara: 33-42.
- AKÇA Hakan (2009b), **Ankara İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Dizin)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ATALAY Besim (1985), **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi III**, TDK Yay. Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

- AY Özgür (2009), **Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekimi**, TDK Yay. Ankara.
- BALYEMEZ, Sedat (2004), **Ankara Evren İlçesi Ağzı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- BİRAY Nergis (2007), “Acıpayam Ağızlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Ekleri ve Etnik Yapı İle İlişkisi”, Acıpayam Sempozyumu (1-3 Aralık 2003)i, **Acıpayam Sempozyumu Bildirileri**, Denizli.
- CAFEROĞLU Ahmet (1960), “Anadolu ve Rumeli Ağızları Araştırmalarının Bugünkü Durumu” **Bilimsel Bildiriler** 1957, TDK Yay. Ankara: 65-70.
- DEMİR Nurettin (1996), “Güneybatı Anadolu Ağızlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Eki -ik gelir” **Uluslararası Türk Dili Kongresi** (26 Eylül-1 Ekim 1992) Ankara: 43-56.
- ERCİLSUN Ahmet Bican (1983), **Kars İli Ağızları – Ses Bilgisi**, Ankara.
- ERCİLSUN Ahmet Bican (1983), **Kutadgu Bilig Grameri – Fiil**, Gazi Üniversitesi Yay. Ankara.
- ERGİN Muharrem (1971), **Azeri Türkçesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul.
- GABAIN Annamaria Von (1988), **Eski Türkçenin Grameri**, Çev. Mehmet Akalın, TDK Yay., Ankara.
- GÜLENSOY Tuncer (1985), “Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki”, **TKA Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan**, XXIII /I-2.
- GÜLSEVİN Gürer (1997), **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, TDK Yay. Ankara.
- GÜLSEVİN Gürer (2002), **Uşak İli Ağızları**, TDK Yay. Ankara.
- İMER Kâmile (2000), “Türkçenin Ağızlarının Sınıflandırılmasında Temel Alınan Ölçütler”, **Türkçenin Ağızları Çalıştay Bildirileri** (hızl. A. Sumru Özsoy, Eser E. Taylan), Boğaziçi Üniversitesi Yay. İstanbul.
- JOHANSON Lars (2009), “Türk Dillerinde Odaksız Şimdiki Zaman İşaretleyicisi ve Kıbrıs Türkçesinde Eksikliği” **Bilig**, Bahar, Sayı 49, Ankara.
- KARAHAN Leyla (1996), **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, TDK. Yay. Ankara.
- KRAL Piet (1980), **De in Turkije gesproken Turkse dialecten met een overzicht van de verwantschapstermen in Turkije**, M.A. thesis, Leiden University.
- KORKMAZ Zeynep (1994), **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, TDK Yay. Ankara.
- KORKMAZ Zeynep (2008), “Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Etnik Yapı Ayrılıklarından Kaynaklanan Ses ve Şekil Bilgisi Zenginliği Üzerine”, **Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Akçağ Yay. Ankara.
- TÜRK Vahit (1999), “Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri”, **TDAY Belleten** [1999] 1996, Ankara.